

שוק הנכסים הסמליים / פייר בורדייה (תרגום לעברית: ז'יזל ספירו ואמוץ גלעדי)

מאגנס, 2025. 133 עמודים

סוקרת: יוליה שבצ'נקו³

שוק הנכסים הסמליים, מאת הסוציולוג פייר בורדייה, פורסם בשנת 1971 כמאמר (ארוך במיוחד), ובתרגומו לעברית הפך לספר קצר. ההקדמה המשובחת של ז'יזל ספירו ואמוץ גלעדי היא בגדר מתנה לקוראים, ולאורכה השניים עושים מהלך כפול: ממקמים את שוק הנכסים הסמליים בתוך הפרוגרמה המחקרית של בורדייה, ובד בבד מבארים את ההמשגות המופיעות לאורך הטקסט. מהלך כפול זה חשוב במיוחד עבור הקוראים שאינם מתמצאים בכתיבתו של בורדייה, בעברית או בכל שפה אחרת. באמצעות ההקדמה, אופיו הדקדקני של התרגום והערות שוליים שהוסיפו המתרגמים, ספירו וגלעדי עמלו על הנגשתו של טקסט המאופיין בכתיבתו הידועה של בורדייה – משפטים ארוכים ומסורבלים וגודש מושגים משדות אינטלקטואליים מגוונים הדורשים, לעיתים קרובות, הבהרות והסברים.

שוק הנכסים הסמליים מחולק לחמישה פרקים, ולאורכם בורדייה מבסס את אחד ממושגי המפתח בהגותו – שדה. בתוכו הוא מתייחס, במפורש ולעיתים גם במובלע, למערך המושגים שהוא מפתח בטקסטים אחרים, ובהם הון סימבולי, הביטוס ואלימות סימבולית. בשל קוצר היריעה לא אוכל להתייחס בהרחבה לחשיבותם של מושגים אנליטיים אלו, ואתמקד במושגים ובתהליכים שהם עיקר תרומתו של בורדייה בשוק הנכסים הסמליים: אוטונומיזציה, היבדלות וההבחנה בין קוטב הייצור המצומצם לבין קוטב הייצור הרחב.

כלכלת הנכסים הסמליים שבורדייה עוסק בה מתמקדת בממד הסמלי של חליפין, כלומר באופן שבו נכסים סמליים – יצירת אמנות, טקסט פרוזאי או מאמר מדעי – מיוצרים, מוערכים, מופצים ונצרכים. מעצם השימוש במונחי ה"שוק" וה"סחורה", בורדייה עומד על כך ששדות הייצור התרבותי שבתוכם מכוון פולחן הצורה (אמנות לשם האמנות), אינם נקיים מיחסי כוח; הם מאופיינים בהיררכיות חברתיות, ואלה משתקפות בעמדות השונות של סוכנים בתוך

³ דוקטור לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. חוקרת ועמיתת הוראה במכללה האקדמית ספיר. פוסט-דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת באוניברסיטה הפתוחה. מחקרה על הגירה ומגדר נשענים על תאוריית השדות ומושגי ההון של בורדייה.

השדות. השדות הללו מייצגים את "האינטרס שבהיעדר האינטרסים" (עמוד ז), כך שההיגיון שעל בסיסו השדה מאורגן הוא היגיון פנימי, הדוחה את עקרונות הרווח הקפיטליסטיים. האינטרסים אינם כלכליים גרידא; הם נעוצים בערך הסמלי הן של היצירה הן של היוצר. מה ומי מבנים את הערך הסמלי? התשובה לכך כפולה: מוניטין ויוקרה נובעים בד בבד מהתנאים המבניים ומהעמדה (המיקום) של הסוכנים בהיררכיה של השדה. דינמיקה זו מתאפשרת הודות לתהליך האוטונומיזציה שהתרחש בשדות הייצור התרבותי – ההשתחררות מחסותן של הכנסייה והאריסטוקרטיה, שהכפיפו את היצירה לדרישותיהן ולתועלתן. האוטונומיזציה מאפשרת לסוכנים הפועלים בשדה הייצור התרבותי – יהיו אלה אמנים, סופרים או מדענים – להתנתק מהכללים החיצוניים לשדה שהם פועלים בו, ולדבוק במסורות של קודמיהם.

הגם שתהליך האוטונומיזציה היה הכרחי להתפתחותם של שדה האמנות ושל שדה המדע, האוטונומיה שבורדייה עוסק בה אינה שוות ערך לחירות. זוהי, כלשונו של בורדייה, "חירות פורמלית" בלבד (עמוד 7). האמן, הסופרת והמדען משתחררים מהפטרון, ובתמורה הם מוכפפים לחוקי שוק הנכסים הסמליים, שאת מבנהו בורדייה מגדיר כיחסים בין שני קטבים: שדה הייצור המצומצם, ושדה הייצור הרחב. שני ההיבטים העיקריים המבחינים בין הקוטב המצומצם לבין הקוטב הרחב הוא מידת האוטונומיה של כל אחד מהם, ופרקטיקת ההיבדלות. קוטב הייצור המצומצם, שבורדייה מייחס אותו ל"תרבות המלומדת", הוא הקוטב האוטונומי המיועד לאליטה הפנימית של השדה (אמנים-מומחים). זו מתנתקת מהמגזרים הלא-אינטלקטואליים, ומבנה את ההון הסימבולי שעליו נאבקים בשדה. מדובר בקוטב האוטונומי ביותר של שדה הייצור התרבותי, המסתיר את המנגנונים הסמליים של תהליך ההיבדלות: ההבחנה בין האמנים לבין עצמם ובינם לבין הלא-אינטלקטואליים וההמון. קוטב הייצור הרחב, שבורדייה מייחס אותו ל"אמנות הממוצעת", מופנה לקהלים הלא-אינטלקטואליים. בניגוד להיבדלות ולהסתגרות המאפיינות את הייצור המצומצם, קוטב הייצור הרחב מבוסס על היגיון של חתירה לרווחיות ולהעצמת הגיון של קהליו – מה שמוביל לצנזורה עצמית הולכת וגוברת.

המיקוד של בורדייה הוא דווקא בקוטב הייצור המצומצם, משום שהוא המאופיין באוטונומיה, ובהתאם לו מתעצב קוטב הייצור הרחב – שנשען על הטכניקות של הייצור המצומצם, ושמןו הסוכנים בקוטב הייצור המצומצם מתבדלים. ההתמקדות של בורדייה בקוטב הייצור המצומצם משמעותה שהוא חותר לחשיפת התהליכים המובילים לקאנוניזציה. במילים אחרות, הוא חותר לכינונה של סוציולוגיה של התרבות שאינה מנתחת באופן ביקורתי רק את "תרבות ההמונים", נוסח אסכולת פרנקפורט, אלא כזו החושפת את התהליכים הפנימיים המתרחשים בתוך שדה הייצור התרבותי, בקרב מי שמגדירים את "הראוי", "הנחשב" ו"המוערך".

בורדייה מבקש לספר לאינטלקטואלים על עצמם באמצעות הדינמיקה בין הסופרת, המדענית והאמן לבין עמיתיהם, המוציאים לאור, והמבקרים. במובן זה, בורדייה הוא האינטלקטואל המבקר אינטלקטואלים, מהלך שעורר את חרון אפם של חלק מעמיתיו. לצד הביקורות האנליטיות שעומדות על כך ששאיפתו של בורדייה לסנתז בין גישות מבניות לבין גישות אקזיסטנציאליות אינה מתממשת בשל נטייתו המבנית (Schatzki, 1997), שנים ספורות לאחר מותו נידון בורדייה כאנטי-אינטלקטואל. במאמר ביקורת נוקב טוען חוקר הספרות והתאורטיקן פרדריק ג'יימסון שכתובתו של בורדייה היא אנטי-אינטלקטואלית. ג'יימסון אף מסווג את בורדייה כפופוליסט, משום שלראייתו הפרוגרמה המחקרית של בורדייה משמיצה את כל האידאולוגיות הנוכחות בשדה האינטלקטואלי כיום, וחותרת תחתן (Jameson, 2008). ואכן, כתיבתו של בורדייה אינה מציעה פתרון "משחרר" בנוסח המרקסיסטי אל מול הכוחות הכלכליים והפוליטיים הגלויים, אלא מתמקדת בביאור מנגנונים חברתיים של אי שוויון ובפענוח התרבות כמערכת סמויה המייצרת היבדלות חברתית.

אינני שותפה להבחנה של ג'יימסון בנוגע להתמקמות של בורדייה כאנטי-אינטלקטואל, אולם ניתן בהחלט לזהות אותו כאנטי-אידאולוג. עבור בורדייה, אידאולוגיה כרוכה בהביטוס ובהון הסימבולי של הסוכנים, ומייצגת נקיטת עמדה בשדה מסוים. ההיגיון שלאורו פועל השדה מחייב את האינטלקטואל (האמן, הסופר או המדען) לנקיטת עמדה שאינה מנותקת מהמיקום שלו בשדה הייצור התרבותי, ומהווה עבורו אסמכתא לכך שהוא נמנה עם "הנבחרים" בשדה. בורדייה מפענח את העמדה הטוענת ל"יצירה חופשית" כאידאולוגיה, שכן זוהי התמקמות של "הנבחרים" בשדה אוטונומי (יחסית), תוך כדי ניסיון לשמר את האוטונומיה שלו ביחס לכוחות השוק המאיימים להכפיף את היצירה ואת יוצריה להיגיון של רווח. טענות אלו מציבות את בורדייה כנעדר ראייה אוטופיסטית של היחסים החברתיים, אולם אין הדבר ממצב אותו או את כתיבתו בזרם הפופוליסטי. כתיבתו אינה חותרת תחת התאוריה הביקורתית במובנה האנליטיים, נהפוך הוא. המחויבות האנליטית שלו היא טוטאלית, כזו המיישמת את מושגיה על הבירוקרט, המורה בבית הספר, האמן, העיתונאית, הפוליטיקאית, וגם על הקולגות שלו-עצמו.

בדומה למסגרות אנליטיות אחרות, גם זו של בורדייה נתונה בסכנת שיטוח וניכוס. כפי שהסוציולוג אורי שורץ חושף במחקרו על הרטוריקה הטרמפיסטית, השימוש בתובנות של בורדייה בדבר היבדלות כמנגנון שעתוק של היררכיות חברתיות מנצל את הטיעונים של התאוריה הביקורתית כנגד עצמה (Schwarz, 2023). במובן זה, בורדייה אינו שונה מהוגים אחרים שמערכות המושגים שפיתחו שוטחו, עברו המשגה מחודשת ונוכסו – פרקטיקה שההגמוניות הניאו-ליברליות מיומנות בה במיוחד.

תרגומם של ספירו וגלעדי מגיע לקהל הישראלי בנקודה שבה המתחים (יש שיאמרו, השסעים) החברתיים שבעבעו זה עשורים עולים על גדותיהם. מתחים אלו משוקעים בתמורות שחלו וממשיכות לחול במדיניות החברתית בישראל, וניתן לפענח אותן באמצעות התבוננת שבורדייה מציע בשוק הנכסים הסמליים: ההשלכות של הכפפת שדות אוטונומיים להנינות כלכליים ופוליטיים, ועיוות וניכוס ביקורת שמקורן בשדות האוטונומיים ומופנות כלפי מדיניות חברתית מדירה, לטובת קידומה של מדיניות שמעמיקה אי-שוויון.

הסוציולוג הפוליטי דני פילק מבהיר כי אי-אפשר לפענח תנועות פופוליסטיות הרואות את החברה באופן קוטבי – פשוטי העם מול האליטות – ללא מושג השדה של בורדייה. פילק נשען על תאוריית השדות כדי להסביר כיצד מתהווה תנועה פופוליסטית, שכן הגיוס של אנשים לתביעותיה מותנה במיקומים הסמוכים שלהם בשדה נתון (פילק, 2018). סוגיית העמדות הסמוכות בשדה מהותית, משום שהיא מסבירה לא רק את התהוותה של התנועה הפופוליסטית, אלא את עצם המאבק בינה לבין אלו המתקראים אליטה – יהיו אלה "ליברלים", "פרוגרסיביים" או "שמאלנים" – על האוטונומיה של שדות הייצור התרבותי. בשוק הנכסים הסמליים בורדייה טוען כי "העיוותים המרים והמשמעותיים ביותר של קבוצה כלשהי מתרחשים בינה לבין הקבוצות הסמוכות לה ביותר, המאיימות באופן הישיר ביותר על זהותה, כלומר על **היבדלותה** (ההדגשה במקור), ומכאן גם על עצם קיומה התרבותי" (עמ' 84). במובן זה, המאבקים המתחוללים הם בין הקבוצות הדומיננטיות – מעמדיות, אתניות ולאומיות – ולא בין "פשוטי העם" ל"אליטות", על היכולת להיבדל ועל הכללים של השדה, כלומר על עצם הקיום של שדות מסוימים כאוטונומיים, על כל המשמעויות של אוטונומיה נוסח בורדייה.

אין הדבר מקרי שבורדייה מתמקד בקוטב הייצור המצומצם, שכן הוא המייצג את השדות האוטונומיים – הספרות, האמנות, המדע, ויש להוסיף גם את המשפט – הפועלים דרך היגיון פנימי מתבדל, אתנו-מעמדי – שאחת מתוצאותיו הברורות היא הדרה של מי שמסווגים כ"המון" או כ"לא-אינטלקטואלים". אותה פרקטיקת היבדלות מופנית כעת נגד הסוכנים בשדות האוטונומיים של הייצור התרבותי – חוקרים, קולנוענים, סופרים – על ידי התנועות הפופוליסטיות בישראל. הסוכנים הללו מייצגים את האליטות שהדירו משורותיהן את כל מי שלא אווזים בהביטוס התרבותי האליטיסטי – מעמדות נמוכים, מזרחים, וות, חרדים, ות, תושבי.ות הפריפריות. אלו הם טיעונים הנשענים על התאוריה הביקורתית של העשורים האחרונים בישראל. אולם להבדיל מהחוקרים והחוקרות הביקורתיים (הפועלים כסוכנים באחד מהשדות האוטונומיים המצויים תחת מתקפה, הוא השדה המדעי) שביססו טיעונים אלו בעבודות מחקר מפרכות, התנועות הפופוליסטיות משטחות ולאחר מכן מנכסות את אותן

תובנות אנליטיות מורכבות כדי לבטל את האוטונומיזציה של השדות ולהכפיף את ההיגיון שלהם לכללים פוליטיים וכלכליים. אחד הביטויים המובהקים של ההשטחה והניכוס של הטיעונים הביקורתיים על ידי התנועה הפופוליסטית הוא ההשמטה מ"הביקורת" שלה על האליטות את מנגנוני ההדרה שהופעלו ביתר שאת על המגזרים הערבים בשדות הייצור התרבותי. השמטה זו חושפת את עצם פעולת ההדרה וההיבדלות שהתנועה הפופוליסטית מפעילה בעצמה.

בתוך שדות הייצור התרבותי מתחולל מאבק איתנים על השדות האוטונומיים, באמצעות ניסיונות להפעיל צנזורה על הסוכנים הפועלים בתוכם ובכך להופכם להטרונומיים. על הסכנות הטמונות בהכפפה של שדות אלו להגיונות כלכליים ופוליטיים בורדייה התריע בטקסטים אחרים (בורדייה, 1999; Bourdieu & Nice, 1998). סכנות אלו, כמדומני, נהירות כיום לישראלים רבים ולישראליות רבות. הן ממשיכות את ההיגיון של הפיכת אזרחים לצרכנים של שירותי הרווחה, באמצעות שימוש ברטוריקה של שוויון זכויות. כיום, אנו עדים ועדות לשימוש ברטוריקה ביקורתית של הדרה, לא כדי לגוון את שורתיה של אליטת היצרנים התרבותיים, אלא כדי להשתלט על קוטב הייצור המצומצם.

הדינמיקה שבורדייה מציע בין קוטב הייצור המצומצם לבין קוטב הייצור הרחב מאפשרת לראות שהתנועה הפופוליסטית מזהה את הקוטב המצומצם כשדה, ומשתמשת בזיהוי זה לטובת קידום האינטרסים שלה. מנגד, התנועות הליברליות ממשיכות בניסיון להסוות את המנגנונים הסימבוליים של ההיבדלות וההסתגרות בתוך הקוטב המצומצם. באופן זה משועתקת החלופה הדיכוטומית בין דמגוגיה לבין אליטיזם, כלשונו של בורדייה. בזמן שהפופוליזם, הנוכח בעיקר בקוטב הייצור הרחב, מאמץ רטוריקה ופרקטיקות של סוכנים בשדה הייצור המצומצם, התהליך ההפוך לא מתרחש. משום הקדימות של קוטב הייצור המצומצם ביחס לזה הרחב, בורדייה התעלם מהאפשרות של תנועה דו-כיוונית של הטכניקות בין שני הקטבים.

אני סוברת כי יש היגיון עיקרי אחד המצוי בקוטב הייצור הרחב שעל הסוכנים בקוטב הייצור המצומצם לאמץ – גיוון. בזמן שבקוטב הרחב גיוון הקהל נעשה ממניעים ציניים, קרי לשם יצירתו של מכנה משותף רחב ככל הניתן כדי למקסם רווחים פוליטיים או כלכליים, האוטונומיה המאפיינת (לעת עתה) את קוטב הייצור המצומצם מאפשרת יצירה של גיוון לשם הגיוון (על משקל האמנות לשם האמנות). הגיוון צריך להתחולל לא רק בקרב קהלים, אלא בעיקר בקרב היצרנים של הנכסים התרבותיים המצויים בקוטב המצומצם. האוטונומיה של שדות הייצור התרבותי יכולה להוות כר ליישומה של גישה פלורליסטית ולא צינית

של גיוון. לשם כך יש לשמר את מעמד האוטונומי של שדות אלו. אולם עלינו להיזהר מהפיכתה של פרקטיקת הגיוון לעוד מס שפתיים המסווה את מנגנוני ההיבדלות. בתוך ההקשר הישראלי, אוטונומיה של שדות ייצור תרבותיים שסוכניהם יקבלו על עצמם את משימת החשיפה של תהליכי ההיבדלות וההדרה תוכל לפשוט את הטיעונים הפופוליסטיים כנגדם בהופכם ללא אקטואליים.

מקורות

- בורדייה, פ' (1999). **על הטלוויזיה** (נ' גבריאל-סבניה, תרגום). בבל.
- פילק, ד' (2018). פופוליוזם. **מפתח: כתב-עת לקסיקלי למחשבה פוליטית**, 13, 158–143.
- Bourdieu, P., & Nice, R. (1998). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market*. New Press.
- Jameson, F. (2008). How not to historicize theory. *Critical Inquiry*, 34(3), 563–582. <https://doi.org/10.1086/589482>
- Schatzki, R. T. (1997). Practices and actions: A Wittgensteinian critique of Bourdieu and Giddens. *Philosophy of the Social Sciences*, 27(3), 283–308. <https://doi.org/10.1177/004839319702700301>
- Schwarz, O. (2023). Why did Trump call prayers politically correct? The coevolution of the pc notion, the authenticity ethic, and the role of the sacred in public life. *Theory and Society*, 52(5), 771–804. <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09518-3>